

Слободан Ж. Марковић

ДЕСАНКА МАКСИМОВИЋ И МОДЕРНЕ ПОЈАВЕ У СРПСКОЈ ПОЕЗИЈИ

Француска реч „moderne” добила је интернационалну употребу у деветнаестом и двадесетом веку, ушла у стручну терминологију, па и књижевну и укључила се у основу многих књижевнотеоријских и књижевноисторијских појмова. Ову реч је усвојио и наш језик као „интернационализам” са њена два основна значења – „оно што је у моди” и оно „што је савремено и ново”. То треба као оријентацију увек имати на уму при њеној употреби. У складу с тиме је и њена употреба у литерном стваралаштву и видовима његовог изучавања, јер „модерно” као израз у њима првенствено означава нове, савремене књижевне појаве, а усталило се и као термин за књижевни смер у српској и у књижевностима Јужних Словена на крају деветнаестог и у првој деценији двадесетог века. Касније књижевне појаве у двадесетим и тридесетим годинама овога столећа, па и неке у другој половини века, које су доносиле новости у књижевности и означавале њен развој именоване су „модернизам”. Тиме се првенствено означавало превазилажење традиције новим идејама и изразом. Када се појава усталила и могла сагледати у процесу књижевног развоја, онда је и терминолошки ближе одређивана, па је тако за „послератни српски модернизам” данас у науци устаљен назив „експресионизам” итд.

Нагласили смо ове опште моменте о присуству, устаљењу и значењу термина „модерно” у српској литератури, јер управо у време његове појаве и устаљења јављала се и укоренивала у нашој књижевности, песнички настајала и стасавала Десанка Максимовић. Подстицај да у нашој теми истакнемо њен однос према модерним књижевним појавама на почетку њеног стваралаштва, без строгог периодизацијског ограничавања, дало нам је критичко праћење и изучавање њенога дела у коме се најчешће наглашава традиционализам у њеном песничком стваралаштву.¹

¹ Милан Кашанин, *Песме Десанке Максимовић*, Летопис Матице српске, ХСVIII, 1924, књ. 302, св. 3, стр. 94–95.

Поетски свет Десанке Максимовић израстао је и трајао преко седамдесет година. Песникиња га је почела записивати још у гимназијској клупи у Ваљеву и непрекидно га допуњавала. У свом стваралачком веку она је сажимала у поетску реч људска и сопствена искуства, обележавајући себе и своје време и откривајући оно што је општељудско, чиме се повезују времена, генерације и људи. У томе су јој извесне особине најприсније: љубав и родољубље, праведност и истина, људски понос и храброст. Она их је, пре свега, код себе неговала и својим песмама казивала, истичући им корене у времену и збивањима, тражећи и налазећи њихове одјеке у себи и својој интими, проналазећи свеже речи и начине да их изрази.

У свом стваралаштву Десанка Максимовић је остала верна себи, поштовала је човека и служила народу, одгонетала је трептаје свога срца а осећања, расположења и мисли откривала и казивала поезијом. Изгледала је крхко и певала о стрепњи, а у суштини је била снажна и храбра. Савременици су њену поезију сматрали традиционалном а она је, негујући оно што је добро и стамено у човеку, увек уочавала и у свом поетском свету доносила битна питања свога времена. Њена збирка *Песме*² појавила се у време књижевних бура и тражења новог израза у српској поезији којим би се открили слојеви човекових унутрашњих противуречности и подсвести. У својим стиховима она је изражавала исконску човекову тежњу да упозна животне тајне, изненађење у деловању људи и стрепњу од сусрета са човеком. Тако се откривао процеп у коме се људско и песничково биће налази, дочаравала узаврела осећања која носи у себи и која су подстицана тим додирима и открићима и изазивале вибрације песникове свести која се рађа из сна и стварности.

Песникиња се није изјашњавала о карактеру поетског света који је остварила у збирци *Песме*, а у ознакама њеног песничког израза није било лако препознатљиво да ли и колико прихвата модерне стваралачке тежње. Ипак, у једној суптилној анализи открива се да је она у суштини своје песничке експресије била у дослуху са савременим људским и песничким стремљењем. Антологијска песма *Стрепња*, која је деценијама била и остала знак њене поезије, најпотпуније је искалаза човекову сложеност, чежњу и стрепњу и могућности њиховог остварења:

Милош Црњански у своме сећању на *Послератну књижевност* у Српском књижевном гласнику 1929. године не помиње Десанку Максимовић као нову појаву у поратној књижевности у Београду. (Милош Црњански, *Сабрана дела Х, Есеји*, Београд–Нови Сад, стр. 64–98. – Љубица Ђорђевић, *Песничко дело Десанке Максимовић*, Београд, 1973, стр. 41–79.

² Десанка Максимовић, *Песме*, Београд, Светислав Б. Цвијановић, 1924.

Не, немој ми прићи! Хоћу из далека
да видим и желим ока твоја два.
Јер срећа је лепа само док се чека,
док од себе само наговештај да...³

Слутећи лепоту, осећајући њену снагу и дивећи јој се из далека, песникиња је изразила став према узвишености осећања и исказала своје виђење необичности, у наизглед „обичним” људским односима.

Сложеност и изнијансираност људске психе и емоција Десанка Максимовић је испољила и у уметничком оживотворењу низа других песничких тема у збирци *Песме*. Теме и мотиви су из широког и разноврсног круга субјективних доживљаја подстакнутих збивањима у непосредном окружењу и свету. Њено саживљавање са човеком, животињама и природом открива и доноси нове људске дрхтаје и изненадно рађа осећања – било саучествовање са патњама, страх од непредвидљивости или протест против видљивих и невидљивих опасности. Узабран зумбул у вазни⁴ или покошена трава⁵ – уживање у лепоти или удовољење потреби – за песника су повреде природе. Између лепоте и корисности, с једне стране и природности, са друге, песник даје предност природности и зато пати:

Јутрос дођоше неки
дивови као храшће
у домовину трава;
и мртво паде безброј
љупких, шарених глава;
и безброј нежних тела
зденуше у плашће
дивови као храшће.⁶

Ако су косци, односно дивови део природе онда је закон односа међу врстама у природи немилосрдан. Бездушност се испољава и према змији⁷, која ће поред звукова песме и лепоте цвета на ливади, у хладу облака и зрацима сунца што их упија, бити једнога дана убијена као и њена мајка – „иструнуће одећа њена / пуна шара, / прелива росе”. У том неусаглашеном свету песникиња је тражила мостове и стазе, којих није било много, и које је тешко наћи, али и тражење је знак немирења. У

³ Десанка Максимовић, *Сабране песме I*, Београд, Нолит, 1982, стр. 14.

⁴ *Исто*, стр. 14 (*Једна смрт*).

⁵ *Исто*, стр. 45 (*Покошена ливада*).

⁶ *Исто, исто*.

⁷ *Исто*, стр. 37 (*Змија*).

боли и, ређе, у радости, уз све жеље за спајањем, остаје усамљени песник, његова душа као „далека лирска оаза”⁸. Ту оазу је Десанка Максимовић увек љубоморно чувала. Она се као фатаморгана јављала у младости и са искуством све више постајала песничка стварност. Јављала се и у поезији ранијих времена, нарочито код романтичара, али се назирала и у поезији песника модерне, код Симе Пандуровића и Владислава Петковића Диса. Склад расположења и пејсажа у песничком субјекту налази се у песмама Јована Дучића. Па и *Суматра* Милоша Црњанског је нека лирска оаза. Међутим, за разлику од својих учитеља, песникиња се не мири са усамљеношћу, иако јој је привлачна, у њеној природи пулсира живот и травки, и птица, и змија, и паука а у сусрету са њима ствара се расположење – светло или тамно, са уздрхталошћу или са извесношћу.

Књижевне струје у српској и југословенској књижевности између два светска рата, због „лирске оазе” у младалачким песмама Десанке Максимовић нису је осећале као блиског песника. Експресионисти Милош Црњански, Растко Петровић и Станислав Винавер, надреалисти Марко Ристић и Ђорђе Јовановић и, касније, писци социјалне литературе Јован Поповић и Радован Зоговић сматрали су да је њена поезија у традиционалним токовима. На свом стваралачком „усамљеничком путу” Десанка Максимовић није прихватала експерименте књижевних појава и покрета, није декларативно исказивала свој однос према њима нити се укључивала у групе, али је својим бићем упијала оно што је дах времена доносио и што је уметнички трајно, богатећи тиме своје виђење, поетски свет и израз. У песмама овога раздобља она је подједнако успешно стварала уметничке представе у слободном и везаном стиху, као и у поетској прози.

Иако је као студент почела објављивати поезију у часопису „Мисао”, када је објавила своју збирку *Песме* 1924. године Десанка Максимовић је већ била дипломирала југословенску и упоредну књижевност. Друговала је са песницима Милошем Црњанским, Растком Петровићем и другим, својим вршњацима или нешто старијим од себе, а познавала је не само поезију већ и лично песнике Симу Пандуровића (који јој је био гимназијски професор), Јована Дучића и Милана Ракића. Запазио ју је као студент Богдан Поповић и посредовао да иде у Париз на усавршавање. Интересовала се за историју уметности, сликарство и математику. Једном речју, она је била врло образован човек, зналац страних језика, познавалац књижевности и њених савремених токова, личност која се кретала у кругу писаца и учествовала у књижевном животу. А, ипак, Де-

⁸ Исто, стр. 55 (*Лирска оаза*).

санка Максимовић је на стваралачком путу остала усамљеник и у том „усамљеништву” свога песничког гласа остала је доследна.

Став о традиционализму у песништву Десанке Максимовић тврдокорно је, деценијама, трајао, заснивајући се на односима које су испољавали критичари и песници претежно из круга модерниста, односно експресиониста. То мишљење се стварало од почетка објављивања њених песама у „Мисли” 1920. године а изричито је исказано у време појаве збирке *Песме* 1924. године. Ипак, код једног броја књижевних зналаца кристалисала се мисао да њена поезија у себи носи и традиционалне и нове црте. То је први и најјасније рекао Милан Богдановић у својој критици којом је непосредно пропратио излазак збирке *Песме*:

„Као што се сва њена лирска концепција, у основи старинска и некомплицована, прелива једном живом и оригиналном свежином, тако је и њен стих сав варијација старих услова са новим комбинацијама.”⁹

Критичар оцењује, даље, да су *Песме* Десанке Максимовић уметнички вредне и да је то нови глас у српској поезији. Ако бисмо се у ближем сагледавању оцене Милана Богдановића у односу на нашу тему ослонили на две мисли Иве Андрића: „Лепа песма је и модерна песма” а „добра књига је најбољи правац у књижевности”¹⁰, онда би се могло рећи и за ову збирку песама да у себи садржи и модерно и да се укључује у најбољи књижевни правац.

У одгонетању шта је традиционално а шта ново у првој збирци песама Десанке Максимовић треба имати у виду њен однос према модерним појавама у српској књижевности првих деценија двадесетог века. Досадашњи проучаваоци су утврдили да је она у својој љубавној поезији, а нарочито у првим збиркама песама, баштиник народне љубавне поезије. По песникињи, „љубав је уопште више потреба за поклањањем него за узимањем”. То је чежња за животом са драгом особом. Ипак, њена љубавна поезија је „поезија разумног срца”.¹¹ По тим особинама се њена поезија разликује од Ракићеве љубавне песме, која је сензуално тражење и узимање, и Дучићеве, која је узвишено господарење светом. По занесености и блажености у неким песмама она је ближа љубавној лелујавости Милоша Црњанског.

Виђење песника, поезије и љубави Десанка Максимовић је исказала у стиховима који говоре о стварању, ствараоцу и њиховом месту у поетском свету. То су песме поетичког карактера. Лирски уобличавајући

⁹ Милан Богдановић, *Стари и нови III*, Београд, 1961, стр. 186.

¹⁰ Љубо Јандрић, *Са Ивом Андрићем*, Београд, СКЗ, 1977, стр. 79.

¹¹ Љубица Ђорђевић, *Песничко дело Десанке Максимовић*, стр. 92 и даље.

свој песнички став, она је такве песме објављивала у свим својим стваралачким раздобљима. Посредно или непосредно она о поезији говори у преко стопедесет песама, а у првој збирци *Песме* стихови у том духу груписани су у један циклус, који је карактеристичан и по наслову *Таква сам ја*¹². Поред дванаест песама у овом циклусу и у другима се може наћи запитаност над песничким субјектом и над песмом. Љубав и песма се прожимају и изједначају. У виђењу себе и љубави песникиња каже да би свуда пошла за драгим:

па ипак његова
не бих могла бити,
нити ће љубав моја за њим
икад другог рода
до песама имати.¹³

Шта је то што спречава заљубљену да „ипак његова / не бих могла бити”? Да ли само зато што је сита и мржње и љубави, што није створена за срећу или што слуги да ће је једном нестати! Одговор се налази у целом циклусу, али је најизраженији у првим стиховима *Моје песме*¹⁴. Од страха због неискрености бежи се „у шуме и у душу биља”, у усамљеност у којој може да се сања.

У дубинским слојевима ове поезије називу се, с једне стране, одједна дучићевских погледа на љубав, које је исказао у својим стиховима, а са друге, јавља се отпор према дучићевској хладноћи, песнички субјекат обузима устрепталост или бол, и стрепња је тога рода, и бежање од спознаје тога осећања и његове неизвесности у усамљеност. У самоћи долази до израза туга што њено срце притиска страх од непознатог, бол и сета због немогућности да се оствари, а тиме се разликује од дучићевског дистанцирања од „гомиле људи и ствари”¹⁵. Подстакнута појавом код песника модерне да лирски искаже свој однос према поезији и везу песника са средином, Десанка Максимовић је у стиховима налазила спас од свих неизвесности, а уместо одбојности која дели песнички субјекат од средине – од „гомиле”, на коју је наилазила у својим узорима модерне, она је распета између жеље за спајањем и препрека које то отежавају.¹⁶

¹² Десанка Максимовић, *Сабране песме I*, Београд, 1982, стр. 115–140.

¹³ *Исто*, стр. 139 (*Таква сам ја*).

¹⁴ *Исто*, стр. 115.

¹⁵ *Исто*, стр. 134–135 (*Зла ноћ*).

¹⁶ Ово виђење се битно разликује од става Љубице Ђорђевић у наведеној књизи, стр. 42–43.

Противуречност и несклад са узорима младости (са поезијом Јована Дучића и Милана Ракића као врховима српске модерне и са неким одликама поетског стваралаштва тога доба) јавља се у односу Десанке Максимовић према музици, према месту и својствима музике и њеним стиховима. Својим бројним разговорима о стваралаштву песникиња је говорила и о музици у њему, посебно у својој песми *Опомена*. За стих ове песме: „О, не остављај ме никад саму кад неко свира”¹⁷ рекла је: „То сам једном у младости заиста осетила – ја сам иначе васпитавана како сам васпитавана – али сам осетила да би, под утиском музике осећајан човек за кратко време чинио оно што му није природа. Његова би се осећајност повећала, његов би се темпераменат развезао. Музика вас враћа у дубину бића. Сликарство уживате очима, метафора је у мозгу, а музика долази однекуд – не знам ни сама одакле – можда „испод срца”, што би рекли сељаци. Немам музичко образовање, али је осећам, свирам у себи, певам у себи.”¹⁸ Та верленовска одлика, која је присутна у српском симболизму – нарочито код Стевана Луковића али и код Јована Дучића и других, изразита је управо у циклусу песама Десанке Максимовић у којима говори о песнику и поезији. Љубица Ђорђевић је рекла да „музици као уметности саградила је апотеозу Десанка Максимовић у својим песмама.”¹⁹

Музички слој који је присутан у песниковом бићу и у природи стапа се у стиховима у расположења која носе болну стрепњу, пролазан сан, загонетну јаву, било да се садржи у дрхтајима унутрашњих струна песничког субјекта или да је као асоцијација подстакнут са „два три слога / шумског песника неког”²⁰ Музичка компонента, коју је песник осетио и изразио као амалгам за спајање природе и човека, има корене и у лирској народној поезији и јавља се својеврсно код песника српског романтизма. У тој вертикалној присутности музике, у коју се Десанка Максимовић укључила и коју је наставила, критичари и истраживачи су налазили црту традиционализма у њеној поезији. Међутим, констатујући музику као особеност и поетског чиниоца њених песама превиђало се да њен карактер није традиционалан, да је то музика претежно слободног стиха – „што је последица нових садржаја”. Што би рекао Милош Црњански: „Без баналних четворокута и добошарске музике досадашње метрике,

¹⁷ Нав. дело Десанке Максимовић, стр. 137.

¹⁸ Љубисав Андрић, *Са Десанком Максимовић*, Нови Сад, Матица српска, 1989, стр. 82.

¹⁹ Нав. дело Љубице Ђорђевић, стр. 45.

²⁰ Нав. дело Десанке Максимовић, стр. 117 (*Лирска противуречност*).

дајемо чист облик екстазе. Непосредно!”²¹ Десанка Максимовић је њоме изразила „променљиви ритам расположења... лелујаве боје наших снова и слутњи, звук и шапутање ствари, досад презрених и мртвих”²². Тиме је она музички лук који сеже од ранијих песничких доба својим песмама повезала са сопственим, модерним (експресионистичким) временом.

Откривајући музиком и сликом душевно стање, пројектујући га у личности и природи, као везу расположења и пејзажа, Десанка Максимовић је та својства згушњавала до симбола. Отуда се љубав, природа и музика у њеним стиховима стапају у узајамност, јер се љубав нијансирана музиком пројектује у поетским предметима природе као симболима. Однос према природи, доживљај њене лепоте и сложености, представљање и обликовање личности – посебно, осећања љубави – у њој, такође имају извесних додира са песничким претходницима, попут Војислава Илића и Јована Дучића, али коренспондирају и са савременицима, посебно са Милошем Црњанским. Песма *На бури* је најизразитији пример за то.

Сву вечер на пустом брегу
неко стоји.
Пусти ме, мајко, да видим
да ли је човек или бор.²³

Тај „човек или бор” је симбол који плута „бурама злим” сам, а снагом симбола привлачи и открива узбуђеност и бригу, наговештава топлину и љубав. Наговештај и слутња, сугестија и асоцијација, емоција и лирски доживљај у својој разуђености додирују се и подударају са казивањем љубави и осећања симболом природе као човековог окружења код Милоша Црњанског и Растка Петровића. Усамљени бор и „вити јаблан” по лепоти и значењу нису далеко један од другог.²⁴

Песничка слика и музика, поетске теме и мотиви, емоције и симболи, лиризам и расположења, израз и обличје стихова Десанке Максимовић у првом раздобљу њеног стваралаштва, које чини и симболише збирка *Песме*, често су произишлаго из српске песничке традиције и укључивали се у ново књижевно доба. Отуда, колико је присутна црта традиционализма у њеној поезији, толико се она уклапа и у модерне литерарне појаве и токове. Ипак, у свему томе она остаје своја – а ту је суштина лепоте и вредности њених песама.

²¹ Милош Црњански, *Сабрана дела V – Поезија*, Београд, 1966, стр. 215 (Објашњење „Суматре”).

²² *Исто, исто*.

²³ *Нав. дело* Десанке Максимовић, стр. 70 (*На бури*).

²⁴ *Нав. дело* Милоша Црњанског, стр. 75 (*Стражилово*) и стр. 98 (*Привиђење*).

Слободан Ж. Марковић

ДЕСАНКА МАКСИМОВИЧ И СОВРЕМЕННЫЕ ЯВЛЕНИЯ В СЕРБСКОЙ ПОЭЗИИ

Резюме

В течении семи десятилетий поэтического творчества Десанка Максимович никогда не включалась в литературные группы и движения, которые были бы ей близки по идейным или же художественным соображениям. Свыше ста пятидесяти ее стихотворений посвящено поэзии и собственной имплицитной поэтике, но это преимущественно рассуждения об общих отношениях между искусством и миром, о месте поэзии в человеческой жизни и человека в поэзии. О вдохновении для многих своих стихотворений, а также о способе их создания поэтесса откровенно говорила; она также говорила о поэтах – своих современниках, но ни свою поэзию, ни литературных современников она не определяла литературным временем. Стронники отдельных литературных групп, учитывая и модернистов, не считали ее „своей”; в своих критиках они подчеркивали традиционализм ее поэзии. В текстах, посвященных ее поэтическим сборникам и творчеству с целом, преобладает мнение, что Десанка Максимович поэт, опирающийся на ценности национального литературного прошлого.

Однако, если проанализировать поэзию Десанки Максимович во время ее возникновения, то становится очевидным, что она и тематически и в художественном отношении согласовалась с литературным временем, в котором она творила. Поэтесса постоянно искала свое поэтическое кредо, принимала те стремления и открытия, которые были в согласии с ее восприимчивостью и которые содействовали проявлению и совершенствованию ее поэтического таланта. В сборнике *Песме* (1924) она многими качествами своей поэзии включается в современные литературные течения того времени в Сербии, в Югославии и в Европе.